

סימן יב

דין טמאי מתים ונעשו זבים לעניין עשיית פסח בטומאת ציבור

פתיחה

כלל גדול הוא, שטומאה דחוויה בציבור. לעיל (סי' ח) התבאר שכלל זה לא נאמר על כל טומאה באשר היא, אלא רק על טומאת מת והטומאות הדומות לה – טומאות מגע שאינן יוצאות מן הגוף. מכיוון שכך, התבאר שם שטומאות נידה ויולדת אינן נדחות בציבור, וכך גם טומאות זב, זבה ומצורע.

והנה, בדברי חז"ל בכמה מקומות מופיעים דינים המבוססים על הכלל 'הואיל ואשתרי אשתרי': כאשר התורה התירה איסור אחד, מופקעים בכך גם איסורים אחרים שהזדמנו עמו לפונדק אחד וגם הם מותרים.¹ לאור זאת, יש לדון האם יש בכלל זה כדי להתיר לעשות פסח גם בטומאות היוצאות מן הגוף, כאשר קדמה לכך טומאת מת שאותם טמאים נטמאו בה, ויש לדון אם חל בזה 'הואיל והותרו לטומאת מת, הותרו לזיבה'.

דברי הגמרא בזבחים

בגמרא (זבחים לב, ב) נידון להדיא מקרה של רוב זבים שנעשו טמאי מתים, וכן מקרה הפוך של רוב טמאי מתים שנעשו זבים:
אמר רב יוסף, קסבר עולא: רובן זבים ונעשו טמאי מתים, הואיל והותרו לטומאתן הותרו לזיבתן. אמר ליה אבוי: מי דמי? טומאה אישתראי, זיבה לא אישתראי! אמר ליה, דלמא הכי קאמר מר: רובן טמאי מתים ונעשו זבים,

1. להרחבה בכלל זה וביישומיו המרובים והמגוונים לאורך הדורות, יעוין באנציקלופדיה תלמודית, ערך הואיל ואשתרי אשתרי.

פסח לה' | סימן יב
דין טמאי מתים ונעשו זבים לעניין עשיית פסח בטומאת ציבור

הואיל והותרו לטומאתן הותרו לזיבתן [רש"י: הואיל והותרו לטומאתן – הקודמת אינן נאסרין מחמת האחרונה שהרי אף הראשונה טומאה של כרת היתה והיו מותרים היום]. אמר ליה: אין. ואכתי לא דמי, מצורע היתירא הוא, הואיל ואשתרי אשתרי; טומאה דחווה היא, להא אידחאי להא לא אידחאי. אמר ליה רבא: אדרבה, איפכא מסתברא! מצורע היתירא הוא, להא אשתראי ולהא לא אשתראי, טומאה דחווה הוא, מה לי חד דחויא מה לי שתי דחיות.

אביי סובר שכאשר רובן טמאי מתים ונעשו זבים אין אפשרות להקריב את הפסח, משום שטומאת זיבה איננה נדחית. רבא חולק וסובר שבמקרה זה, כיוון שמלכתחילה היו טמאי מתים וטומאה זו נדחתה בציבור, ממילא גם טומאת הזיבה נדחית.

לכאורה, לפי הגמרא בזבחים עולה שנידוננו תלוי במחלוקת אביי ורבא, שהרי בזמננו רוב ככל ישראל נטמאו בטומאות היוצאות מן הגוף רק לאחר שנטמאו בטומאת מת, שהרי משעת הלידה ישנה אפשרות סבירה להיטמא באוהל המת, ואילו טומאות היוצאות מן הגוף אינן מצויות בגיל צעיר אלא רק בשנות הנערות. ומבואר בגמרא שלפי אביי במצב זה טומאה איננה נדחית, ואילו לפי רבא, כשם שנדחית טומאת המת, כך נדחות טומאות הזיבה שנטמאו בה לאחר מכן. וכן כתב בספר במשמרת הפסח (ח"א עמ' לו) שנידוננו תלוי במחלוקת רבא ואביי. על פי כללי ההלכה שבידינו הלכה כרבא לגבי אביי.²

ואולם, נראה שיש חילוק בין סוגיה זו לנידון דידן: מדברי רש"י ותוס' על אתר נראה שהיתר זה אמור דווקא כשטומאת הזיבה התחדשה **בערב פסח**, ולא קודם לכן. ואם כן, נראה שיש חילוק בין נידוננו ובין הנידון בגמרא, שהרי

2. אמנם, הרמב"ם לא הביא סוגיה זו להלכה, ויש מהאחרונים (קרן אורה ושפת אמת על אתר, ובעקבותיהם ספר במשמרת הפסח שם) שנקטו בשיטתו שלא פסק להלכה את חידושו של רבא, משום שרבא נקט ביאה במקצת שמה ביאה והרמב"ם נקט דלא שמה ביאה. ואכמ"ל. לעיון נוסף בהשמטה זו של הרמב"ם, יעוין בלחמי תודה (הורויץ; דרוש לשבת הגדול תק"ע, דף סז ע"א-ע"ב ד"ה ובוזה) ובשער הקרבן (פ"ב הערה 11 ד"ה בזבחים).

פסח לה' | סימן יב
דין טמאי מתים ונעשו זבים לעניין עשיית פסח בטומאת ציבור

בנידוננו לא מדובר בטומאות חמורות שהתחדשו בערב פסח, אלא בטומאות ישנות. ולהלן יובאו הוכחות לכך מדברי חז"ל, ראשונים ואחרונים.

דברי הגמרא ביבמות

הגבלת ההיתר למקרה של טומאה חמורה שחלה בערב פסח מפורש כבר בדברי הגמרא עצמה בסוגיה מקבילה (יבמות ז, ב). הגמרא דנה באפשרות שייבום יהיה מותר גם באחות אישה – הואיל ואיסור אשת אחיו הותר בה, יותר גם איסור אחות אישה, וכשם שאומרים 'הואיל' במקרה של מצורע שחל שמיני שלו בערב הפסח וראה קרי. וכך נאמר שם:

תניא: מצורע שחל שמיני שלו בערב הפסח, וראה קרי בו ביום וטבל, אמרו חכמים: אף על פי שאין טבול יום אחר נכנס, זה נכנס, מוטב שיבא עשה שיש בו כרת וידחה עשה שאין בו כרת; ואמר ר' יוחנן: דבר תורה אפי' עשה לית ביה, שנאמר: ויעמוד יהושפט בקהל יהודה לפני החצר החדשה, מאי, חצר החדשה? אמר (ר' יוחנן) [רבין]: שחדשו בה דברים, ואמרו: טבול יום לא יכנס למחנה לוייה. ואמר עולא: מה טעם? הואיל והותר לצרעתו הותר לקרויו.

על אפשרות זו משיבה הגמרא (שם ח, א):

מי דמי לדעולא? תינח היכא דנשא מת ואחר כך נשא חי, דמגו דאישתרי איסור אשת אח [=שחל משהתקדשה למת], אישתרי נמי איסור אחות אשה [=שחל מאוחר יותר כשאחותה התקדשה לחי]; אלא נשא חי ואחר כך נשא מת, איסור אחות אשה קדים [=שהרי קודם נאסרה אשת המת על החי משום אחות אישה, ורק לאחר מכן נאסרה גם משום אשת אח]! ואפילו נשא מת נמי, תינח היכא דנשא מת ומת ואחר כך נשא חי, דחזיא ליה דביני ביני [=שלאחר שהמת מת הייתה אשתו מותרת לאחיו החי, עד שנשא את אחותה, ויש מקום לומר שהואיל והותרה, נשאר בהיתרה], אלא נשא מת ולא מת ואחר כך נשא חי [=ורק אחר כך מת המת], לא איחזיא ליה כלל [=שהרי מרגע מיתת המת היא אסורה על החי משום אחות אשתו]! מי לא מודי עולא, **שאם ראה קרי בליל שמיני, שאין מכניס ידיו לבהונות, שלא יצא בשעה שהיא ראויה להביא בה קרבן?** [=וכמו שבמקרה זה לא אומרים 'הואיל' משום שבליל שמיני אינו ראוי להביא קרבן ואין מה שיתיר, כך לא אומרים הואיל כשהחי נשא לפני שהמת מת] אלא כי איצטריך עליה, היכא דנשא מת ומת ואחר כך נשא חי.

שמד

פסח לה' | סימן יב
דין טמאי מתים ונעשו זבים לעניין עשיית פסח בטומאת ציבור

מבואר בדברי הגמרא שראיית הקרי צריכה להיות דווקא ביום השמיני כדי שיחול דין 'הואיל', ואילו ראייה שקדמה ליום השמיני אינה ניתרת מדין 'הואיל', שכן לא חל היתר הכניסה של המצורע קודם לראייה, ואין אפשרות לומר 'הואיל והותר לצרעתו הותר לקריו' אלא כשהיתר לצרעתו קדם בזמן לראיית הקרי. מכיוון שדברי עולא הם המקור לדברי הגמרא בעניין טמאי מתים ונעשו זבים, נראה ש'דיו לבא מן הדין להיות כנידון', ואין טומאת הזיבה ניתרת אלא כשהיא הופיעה לראשונה בשעה שטמאי המתים ראויים להביא בה קרבן פסח.

דברי הראשונים

הגבלת דין 'הואיל' לזיבה שחלה בערב פסח מפורשת אף בדברי הראשונים. כך כתב רש"י (זבחים לב, ב):

רובן – של ציבור זבין בפסח ולא נדחית טומאת זיבה אצלן ונעשו טמאי מתים **בו ביום** הואיל והותרו לטומאת המת שנדחה אצלן הותרו לזיבתן [...] הואיל והותרו לטומאתן – הקודמת, אינן נאסרין מחמת האחרונה, שהרי אף הראשונה טומאה של כרת היתה, **והיו מותרים היום**.

מדברי רש"י נראה שהיסוד ל'הואיל' הוא שטמאי המתים 'היו מותרים היום', כלומר, כבר חלה מציאות של היתר טומאה בציבור ביום י"ד בניסן, ומכיוון שכך – גם משנטמאו בטומאה חמורה, אין בכך כדי לבטל את ההיתר הראשון.³ לאור זאת, במקרה שבו הטומאה החמורה קדמה ל"ד בניסן ולא 'היו מותרים היום', משמע שלא חל היתר טומאה בציבור.⁴

3. רש"י כתב אמנם את דבריו אליבא דאביי, שסובר שטומאת הזיבה לא הותרה כלל, אך נראה שאביי ורבה אינם חלוקים לגבי הניסוח של ה'הואיל' וגדריו (ובהקשרנו – מתי הגיעה טומאת הזיבה), אלא רק האם הוא מקובל להלכה או לא.

4. כך הבין בדעתו גם בשיעורי הגרמ"ד סולובייצ'יק (זבחים שם על רש"י ד"ה רובן): 'לאביי דס"ל דלא אמרינן הואיל והותרו הותרו, אלא באופן שהיו רובן טמאי מתים ונעשו זבים, לא אמרינן כן אלא באופן שנעשו זבים בו ביום (דהיינו ב"ד), דבכהאי גוונא שחל כבר היתר לטומאת מת קודם שנעשו זבים, אמרינן הואיל והותרו הותרו, אבל אם נעשו זבים ב"ג, אע"ג דנעשו טמאי

פסח לה' | סימן יב
דין טמאי מתים ונעשו זבים לעניין עשיית פסח בטומאת ציבור

דברים אלו מפורשים גם בתוסי' (זבחים שם ד"ה מטונך):
מדנקט וראה קרי בו ביום, משמע דווקא בו ביום, דיצא בשעת היתר דצרעת,
ואיכא למימר מתוך שהותר לצרעתו הותר לקירויו; אבל מאתמול לא. ואי
ביאה במקצת לא שמה ביאה, אפילו מאתמול נמי.
והשתא אתי שפיר הא דאמר בפרק קמא דיבמות (ח, א): מי לא מודה עולא
שאם ראה קרי בליל (שלישי) [שמיני], שאינו מכניס ידיו; שלא יצא בשעה שהיא
ראויה להביא קרבן. מנא ליה דמודה עולא? אלא מדנקט בו ביום דייק דטעמא
דעולא משום דהואיל והותר לצרעתו הותר לקירויו.

כן מבואר גם בדברי המאירי (יבמות ז, ב ד"ה מצורע):
מצורע שחל שמיני שלו ערב הפסח וראה קרי בו ביום, הרי זה טובל ומכניס ידיו
לעזרת נשים, או נכנס כלו לשם, ליתן דם בבהונותיו, ומשלח קרבנותיו על הדרך
שכתבנו למעלה (ג, ב ד"ה ומנא?), שעזרת נשים אינה בכלל מקדש, ונמצא שאין
איסור ביאת טבול יום בעזרת נשים אלא מדברי סופרים, ואין מעמידין אותו
במקום עשה שיש בו כרת. **ואפילו ראהו בלילה שמחרתו שמיני**, שמאחר
שהעלינו את הענין מפני שעשה שיש בו כרת דוחה איסור סופרים, אין בו הפרש
בין לילה ליום, ולא הזכירו בגמרא בה הפרש זה אלא לדברי עולא, שהיה
מפרשה באיסור ביאת מקדש של תורה שבכרת, והיה סובר שאף עזרת נשים
בכלל זה.
ויש פוסקים כן מכח שמועה זו,⁶ שמוכחת כן להדיא במסכת זבחים ל"ב ב'. ואף
בתוספתא פ"א דכלים ה"ח אמרו: כל הטמאים שנכנסו משער ניקנור ולפנים,
אפילו מחוסרי כפרה, חייבין על זדון כרת ועל שגגתן חטאת. אלא שבאין עליה

מתים קודם, אין לומר דהואיל והותרו הותרו. דבשעה שחלה טומאת זיבה, עדיין לא היה חלות
היתר לטומאת מת.

5. 'ור' יוחנן אמר: דבר תורה אפילו עשה נמי לית ביה משום דעזרת נשים לאו בכלל מקדש [...].
ולא נאסר טבול יום במחנה לויא ולא בעזרת נשים אלא מבית דינו של יהושפט.
6. דהיינו שמתירים למצורע שראה קרי בשמיני שלו וטבל, להיכנס ליתן דם בבהונותיו.

שמו

פסח לה' | סימן יב
דין טמאי מתים ונעשו זבים לעניין עשיית פסח בטומאת ציבור

מטעם הואיל ואישתרי אישתרי,⁷ ולדעת זה אף בשלא טבל כן, כמו שכתבנו
בביאור הסוגיא (ג, ב ד"ה ואמר⁸). **וכן לדעת זה, דוקא שראה בשמיני.**

בדברי המאירי מבואר שכדי להחיל היתר 'הואיל' בדין דאורייתא, יש הכרח
שהטומאה החמורה תהיה כזו שהתחדשה לאחר שכבר חל ההיתר, ולכן הוא
מעמיד את היתר המצורע דוקא בשראה בשמיני. ואמנם בנוגע למצורע, מעמיד
המאירי את ההיתר על כך שאין איסור תורה בכניסת המצורע לבהונות, אך
בנידון של עשיית פסח על ידי זבים, גם לדידו יש איסור תורה, ובהכרח יש צורך
שבתחילת יום י"ד הם עדיין לא יהיו זבים.

דברי האחרונים

כך מבואר להדיא אף בדברי הגבורת ארי (יומא יד, א ד"ה ונראה):
אמרינן פרק קמא דיבמות (ה, א): מי לא מודה עולא שאם ראה קרי בליל שמיני
שארין מכניס ידיו לבהונות; שלא יצא לשעה הראויה להביא קרבן. אלמא לא
אמרינן הואיל והותרה הותרה, אלא כשהותרה כבר טומאה הראשונה קודם
שחל טומאת שניה.

וכן כתב עוד (שם ל, ב ד"ה משום):

בנטמא בשביעי לאחר הטבילה, אי נמי בליל ח' קודם היום, לא אמרינן הואיל,
כדאמרינן בפרק קמא דיבמות: מי לא מודה עולא שאם ראה קרי בליל ח' שאין
מכניס ידיו לבהונות; שלא יצא לשעה שהוא ראוי להביא בה קרבן. אלמא ביום
ח' שכבר הותר לו לצרעתו, אם אירע לו טומאה אחרת אמרינן הואיל והותר
הותר, אבל בליל ח', כל שכן קודם, לא אמרינן הואיל והותר [הותר] [...]

7. דהיינו שמתירים מטעם הואיל, ולא מטעמו של המאירי שיעשה שיש בו כרת דוחה איסור
סופרים.

8. 'והואיל והותרה לו ביאת מקצת לצרעתו אלו לא ראה קרי הותרה לו לקירויו ואפילו לא טבל
כלל אלא דאורחא דמילתא קתני דכל דמצי מטהר נפשיה עביד'.

פסח לה' | סימן יב
דין טמאי מתים ונעשו זבים לעניין עשיית פסח בטומאת ציבור

ובעל כרחק נמי שנעשו זבין בשעת שחיטת פסח, שהוא לאחר חצות די"ד,⁹ דכבר יצאו לשעה שהותרו לטומאתן. דאילו נעשו זבין קודם חצות, דעדיין לא הותרו לטומאתן בשעה שנעשו זבין, בכהאי גוונא לית ליה הואיל והותרו, דהא מודה עולא בראה קרי בליל ח' שאינו מכניס ידיו לבהונות, שלא יצא לשעה שראוי להביא קרבן, והכא נמי דכוותיה.

כן כתבו גם המשך חכמה (במדבר ט, ז), האבי עזרי (הל' קרבן פסח ו, ה) והאמרי משה (ה, כו).

והעירני הרב עזריה אריאל שליט"א שיתירה מזו כתב הצ"ח (פסחים צה, ב ד"ה והנה) שדברי הגמרא אינם אמורים אלא כשנעשו זבים לאחר שחיטת הפסח, ובכך יישב הצ"ח מדוע לא נזכרו מצורעים, דאין רואים נגעים ברגל.¹⁰ ויש להוסיף שמצאנו אחרונים שהצריכו שהזיבה תהיה בליל ט"ו, כדי להתיר לאכול מן הפסח (שער הקרבן פי"ב הערה 11 בשם הפלאה פסחים צב, ב [ולא מצאתיו שם, וצ"ע] ובשם מנחת יהודה זבחים לב, ב [יש ספרים רבים בשם זה, ולעת עתה לא הצלחתי לאתר לאיזה מהם הכוונה]). ובקרן אורה (זבחים לב, ב) שנקט שלא דווקא יום אלא הוא הדין אם ראה קרי בליל י"ד. וכן כתב המנחת חינוך (בהערה על הרמב"ם הל' קרבן פסח ו, ה; נדפסה בספר הליקוטים מהד' פרנקל).

9. בדברי הגבורת ארי מבואר שהזמן הקובע לעניין זה אינו בוקר י"ד בניסן, אלא חצות היום, שמשם ואילך ניתן להקריב את הפסח (יעוין ברמב"ם הל' חמץ ומצה א, ח והל' קרבן פסח א, ד). ויעוין בגמרא (זבחים יא, ב; ק, א) בעניין מעמדו של פסח קודם חצות והדינים המסתעפים מכך.

10. ייתכן שיי"ד בניסן מוגדר כרגל שאין רואים בו רגלים, ויעוין בזה לקמן (עמ' שסו). ולגופו של עניין, העירני הרב הלל בן שלמה שליט"א שניתן להבין שמצורעים הושמטו משום שהם פחות מצויים; ויש להוסיף על דבריו שהם גם נמצאים בסתמא מוחץ לעיר ומבודדים משאר הציבור.

פסח לה' | סימן יב
דין טמאי מתים ונעשו זבים לעניין עשיית פסח בטומאת ציבור

מסקנה

המורם מכל האמור, שאף אם נקבל את דין 'רובן טמאי מתים ונעשו זבים' להלכה, ונאמר שהואיל והותרו לטומאתם הותרו לזיבתם - אין הדברים אמורים אלא במצב שבו טמאי המתים נעשו זבים לאחר שכבר הגיע זמן הפסח. בקביעת זמן זה מצאנו חמש דעות: ליל ט"ו בניסן (שער הקרבן בשם הפלאה ומנחת יהודה), שחיטת הפסח בפועל (צל"ח), חצות היום של י"ד בניסן (גבורת ארי), עלות השחר של י"ד בניסן (קרן אורה, משך חכמה, אבי עזרי ואמרי משה), וליל י"ד בניסן (קרן אורה ומנחת חינוך). הצד השווה לכל הדעות, שההיתר חל דווקא כשהטומאה השנייה הגיעה בזמן הפסח, ולא קודם לו, ולא נחלקו אלא בשאלה מהו זמן הפסח לעניין זה.

לפיכך, כאשר טומאה היוצאת מן הגוף קדמה לי"ד בניסן, אין בעובדה שקדמה לה טומאת מת כדי להתיר לטמאים בטומאה היוצאת מן הגוף להשתתף בקרבן פסח ולאכול ממנו.¹¹

11. בשולי הדברים, יעוין בשער הקרבן (פ"ב הערה 27 ד"ה טמא) שהביא מחלוקת בין האחרונים בעניין כהנים שבזמן הזה, האם אפשר לומר בהם הואיל ואשתרי אשתרי, משום שבכל יום ויום הם צריכים לעבוד עבודות ציבור. ואכמ"ל.